

کثیر الفوائد اثر مهم سلسله دهبیدی

حافظه سعیدیه و سیم *

احسان احمد **

چکیده:

اثرهای عرفانی در شبه قاره و ایران و سمرقند بسیار تألیف شد: اثر معروف محمد موسی دهبیدی کثیر الفوائد یکی از آنها است نیا کان مؤلف از مشائخ بزرگ سلسله نقشبندیه دهبید بوده اند. این کتاب مشتمل بر سه فصل است که مشتمل بر سلوک مجددی نکته ها و ملفوظات شیخ احمد سر هندی است. مؤلف این کتاب برای استفاده صاحبان ذوق عرفانی نوشت. این کتاب از لحاظ تذکره عارفان و از لحاظ تاریخی اهمیت فوق العاده ای دارد. **واژه های کلیدی:** دست نویس - فرهنگی - دهبیدی - نشانگر

* دانشجوی دوره دکتری، زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پنجاب، لاهور۔

** استاد یار، گروه زبان ادبیات فارسی، دانشگاه پنجاب، لاهور۔

مؤلف کثیر الفوائد، خانواده و آثار وی:

متأسفانه اطلاعات زیادی درباره شرح حال مؤلف در دست نیست. آنچه که از تألیفش دانسته است، فقط همین است که نام او محمد موسی و نام پدر بزرگوارش خواجه محمد عیسی است و خانواده وی به نام دهبیدی معروف است. اثری دیگر از همو به نام نوادر المعارف نیز در دست است که از آثار برجسته عرفانی است و دست نویس های متعددی از آن در کتابخانه های مختلف جهان نگهداری می شود.

خانواده محمد موسی بشیر به نام "خواجگان دهبیدی" اشتهار دارد و از عارفان نقشبندی بانفوذ ماوراءالنهر به شمار است. اعضای مختلف آن خانواده و خلیفه ها و مریدان آن در سراسر جهان اسلامی شناخته شده اند و در دوره های مختلف سیاسی اهمیت فراوانی داشته اند.

بسیاری از آنان هم مشائخ بزرگی و صاحبان خانقاه و مدرسه بوده اند و هم نویسنده و شاعر. نفوذ برخی از آنان در دربار تیموریان هند نیز از واقعیات تاریخی و فرهنگی است که بیشتر مؤرخان و تذکره نویسان در آثار خود متذکر آن شده اند. دهبیدی لقب نسبتی است به قریه ای به نام دهبید که در نواحی سمرقند امروزی قرار دارد. باید بگوییم که دهبید امروزها بخشی از سمرقند کنونی است. همین ناحیه دهبید بزرگترین مرکز این خانواده و خواجگان دهبیدی است که در سده های گذشته به سرزمین های مختلف اسلامی مهاجرت کردند و در آنجا ها ماندگار شدند. در منابع کهن جغرافیایی به زبان های عربی، فارسی و ترکی، ذکر دهبید آمده است و از آن همواره به عنوان منطقه ای سرسبز و حاصل خیز یاد شده است.

باید یاد آوری شود که در زمان گذشته روستایی به همین نام در استان فارس

سفینه، شماره ۱۹، ۲۰۲۱ میلادی ۱۰۵

در ایران نیز قرار داشت. دهبید مورد بحث ما تلفظ DAHBID دارد و دهبید ایرانی DEHBID خوانده می شد. دهبید ایرانی در حال حاضر به نام صفا شهر موسوم است و در حدود ۱۷۵ کیلومتر از شهر بزرگ علمی و ادبی و فرهنگی شیراز قرار دارد. اما دهبیدی که مرکز خانواده مؤلف ما است، همان سمرقند کنونی است که زیبایی و صفا و طراوت آن نواحی در منابعی مختلف مذکور است.

مؤسس نامدار خواجهگان دهبیدی شیخ سید احمد کاسانی (در، ۱۵۴۲/ق ۹۴۹م) است که در تاریخ تصوف اسلامی به لقب "مخدوم اعظم" معروف است. این لقب بزرگی نشانگر عظمت شخصیت شیخ کاسانی، جایگاه والای عرفانی وی، نفوذ بی مانند وی در فرهنگ عامه و محبوبیت چشمگیر او است.

مخدوم اعظم کاسانی که نیای مؤلف کثیر الفوائد است، در وادی فرغانه در روستایی به نام کاسان به دنیا آمد. وادی فرغانه همان منطقه تاریخی است که زادگاه ظهیر الدین محمد بابر مؤسس سلسله پادشاهان تیموری در شبه قاره پاکستان و هند است، شیخ احمد از اخلاف حضرت امام رضا، مدفون در مشهد، ایران است، سادات در تمام جهان اسلامی با دیده احترام و ارادت دیده می شوند و سادات رضوی به خصوص در خراسان مرکز محبت و شیفتگی ویژه مسلمانان هستند، بنا بر این خانواده رضوی شیخ احمد کاسانی از قرن ها مورد عقیدت و قبول مردم بوده است و مزرع های زیادی داشت.

پس از فرا گرفتن دانش های دینی رایج در آن زمان، شیخ احمد کاسانی به تاشکند رفت و مرید مرشد معروف سلسله نقشبندیه شیخ محمد قاضی (در ۹۲۱/ق ۱۵۱۵م) شد. شیخ محمد قاضی از خلفای بزرگ خواجه عبید الله احرار نقشبندی (در ۸۹۵/ق ۱۴۹۰م) بود. خواجه احرار معروف ترین و محبوب ترین

صوفی در ماوراءالنهر و نواحی دیگر بود و نفوذ عرفانی، ادبی، فرهنگی و سیاسی او در جهان اسلامی در آن زمان نظیری نداشت. تأثیر شخصیت جَدَّاب و آموزه‌هایی عرفانی وی پس از قرن‌ها تاکنون نیز ادامه دارد.

خواجه احمد کاسانی پس از طی سلوکِ نقشبندیه جانشینِ مرشدِ خود شد و با سرعتِ کم نظیری شهرتِ علم و فضل و ارشادِ وی سراسرِ آن منطقه هارا گرفت. هزارانِ مرید و صدها خلیفه از او تربیت یافتند. خلفای او در زندگی او مراکزِ روحانی در قریه‌های مختلف تأسیس کردند و به رشد و هدایتِ مردم پر داختمند. سلسلهٔ طریقت او به نام نقشبندیهٔ دهبیدی معروف گشت و خانوادهٔ وی خواجهگانِ دهبیدی لقب یافتند.

خواجه احمد کاسانی در دهبید سمرقند در گذشت و در همانجا به خاک سپرده شد، پس از آن دهبید به عنوان یکی از خانقاه‌های مهم نقشبندی معروف شد و پادشاهان و امیرانِ مختلفِ محلی ساختمان‌هایی با شکوه در آنجا ساختند و مجموعهٔ مقبرهٔ مخدوم اعظم کانونِ فعالِ طریقت و معرفت شد.

مخدوم اعظم خواجه احمد کاسانی شاعر و نویسندهٔ خوب فارسی نیز بود و بیشتر از سی رسالهٔ عرفانی به فارسی از وی در دست است. پژوهشگرانِ زبان‌های مختلف دربارهٔ شخصیت و خانواده و آثار وی و تأثیرات عمیقِ سیاسی و فرهنگی خواجهگانِ دهبیدی کتاب‌ها و مقاله‌های ارزشمندی نوشته‌اند. هیچ دانش‌نامهٔ کشورهای اسلامی نیست که از ذکرِ مخدوم اعظم و خانوادهٔ دهبیدی خالی باشد. خواجهگانِ معروفِ نقشبندی در بخارا که به نام جوئباری معروف اند، نیز شاخه‌ای از دهبیدیان هستند. مخدوم اعظم دو فرزند به نام خواجه محمد امین، و خواجه محمد اسحاق ولی داشت که هر دوی آنها فرزندانِ زیادی داشتند. بعدها بسیاری از اخلافِ مخدوم اعظم به شهرهای مختلفِ ماوراءالنهر و مناطقِ دیگر

اسلامی مهاجرت کردند و به گسترش طریقه خواجهگانِ دهبیدی پرداختند۔ در زمان تیموریان هند، چندین نفر از خانواده دهبیدی به شبه قاره پاکستان و هند روی آوردند و مورد احترام پادشاهان، وزیران، امیران و صوفیه سلسله های گوناگون محلی قرار گرفتند۔ برخی از آنها مرید مشائخ بزرگ در شبه قاره شدند و پس از کسب فیض به میهن خود برگشتند و یا در همان نواحی سکونت گزیدند۔ بسیاری از آنها با خانواده های محترم سلطنتی یا عرفانی در شبه قاره پیوند خانوادگی نیز برقرار کردند۔

مؤلف کثیر الفوائد، خواجه محمد موسی که از افراد سرشناس آن خانواده محترم بود، پس از استفاده روحانی از بزرگان خانواده خود، مرید امام ربّانی شیخ احمد سرهندی شد که بزرگ ترین شیخ نقشبندی در آن دوره بود و ارادت مندان کشور های مختلف به خاطر استفاده از او به سرهند می رفتند، محضر پُر برکت وی را درک می کردند و با کسب خلافت و اجازت در سلسله نقشبندیه و سلاسل دیگر به زادگاه های خود برمی گشتند۔

مؤلف ما، محمد موسی خواجه زاده دهبیدی بود و چنان که از آثارش آشکار است، مرد دانش دیده و فاضلی بود، تبجروی در علوم و فنون اسلامی، ادبیات عربی و فارسی و منابع عرفانی از سطر سطر آثارش پیدا است۔ خانقاه مجدد الف ثانی در سرهند به تربیت خواجهگان خانواده های مختلف نقشبندیه در ماوراء النهر علاقه زیادی داشت و شیخ احمد سرهندی و فرزندان او شخصاً از این گونه سالکان و طالبان تشویق و پزیرایی می کردن، خصوصاً خواجه زاده هایی که به علم و عرفان آراسته بودند، به پیشینه عرفانی نیاکان خود گرایش داشتند و می خواستند راه و روش بزرگان خانواده هایشان را ادامه بدهند، بیشتر مورد توجه خانقاه سرهند قرار می گرفتند۔ خوش بختانه خواجه محمد موسی دهبیدی از همان کسانی است که از

محضر حضرت احمد سرهندی استفاده شایانی کرده است۔

خواجه محمد موسی دهبیدی از بهترین شارحان افکار عرفانی مرشد خود است و در آثارش با نهایت ارادت و شیفتگی به تفسیر و توضیح آموزه های دینی و عرفانی مرشد و مرادش پرداخته است۔ او در این کار مؤفقیّت ستودنی یافت و به همین دلیل کثیر الفوائد و نوادر المعارف وی از متون مهم سلسله نقشبندیه مجددیه به شمار است۔

اگر نویسنده در تألیفاتش به شرح احوال و مشاهدات خود بیشتر اعتنا می کرد، خوانندگان و پژوهشگران درباره زندگی وی اطلاعات بیشتری می یافتند، باز هم کثیر الفوائد و نوادر المعارف برای زنده نگهداشتن نام و یاد محمد موسی دهبیدی کافی است۔

معرفی کوتاه کثیر الفوائد:

کثیر الفوائد اثری است عرفانی به زبان فارسی که در قرن دوازدهم هجری قمری تألیف شده است۔ مؤلف آن خواجه محمد موسی فرزند خواجه عیسی دهبیدی سمرقندی است که در سال ۱۱۹۰ ق در گذشته است۔ نیاکان وی خواجگان دهبید بوده اند که از مشائخ بزرگ سلسله نقشبندیه به شمار می روند۔ مؤلف کتاب، خودش مرید طریقه نقشبندیه مجددیه بود۔

کثیر الفوائد مشتمل هر مقدمه ای کوتاه، سبب تألیف و سه فصل است موضوع آن عرفان نقشبندی، سلوک مجددی، نکته هایی از ملفوظات شیخ احمد سرهندی مجدد الف ثانی و مطالبی است که به کار مرشدان و مریدان می آید۔

مؤلف در ابتدای اثرش خودش را چنین معرفی می کند:

محمد موسی ابن خواجه عیسی (برگ ۶۶) سبب تألیف کتاب و نام آن به

گفته مؤلف چنین است:

”جمعی از محبان کامل الاختصاص به سبب عقیده محبت و رابطه ای که به این فقیر داشتند، طلب تذکره ای مفید می کردند. ابتدا به موجب التماس آن عزیزان این مختصر تحریر یافت و مسمی به کثیر الفوائد گشت“ - (ب ۶۶) -

وی خطاب به خوانندگان عزیز چنین می گوید:

”چون باعث این خطاب و جامع این کتاب را

در این گفتگوی مدخلی بغیر از نقل شمایل و فضایل

اهل حقایق و معانی نیست، و در ادای معارف و لطایف

این طایفه منصبی و رای شیوه ترجمانی

، پس باید که عبارات و اشارات این بزرگواران

را هدفِ ناوِكِ ظنّ و انکار ن سازند“ - (ب ۶۷ الف)

گویانویسنده خودش را ترجمان آموزه های عارفان می داند، به شرح فضایل و شمایل آنان می سپردند تا برادران طریقت وی و صاحبان ذوق عرفانی در آینده از تألیف وی به قدر استعداد خود بهره یاب شوند.

موضوع و محتویات کثیر الفوائد:

کثیر الفوائد کتابی است در ذکر طریقه نقشبندیه و شاخه ای از آن که به نام مجددیه شناخته می شود. این کتاب مهم به خواهش بعضی از ارادت مندان نویسنده و مریدان سلسله نقشبندیه مجددیه برای تربیت آنان تألیف شده است.

مؤلف اثر ارزشمندش را در سه فصل زیر به یادگار گذاشته است:

فصل اول: در ذکر سلسله عالیه نقشبندیه.

فصل دوم: در بیان سلوک و نکات عرفانی شیخ احمد سرهندی معروف به

مجدد الف ثانی و امام ربانی.

فصل سوم: در بیان راه سلوک و طریق معرفت خداوند، نیاز مرید به شیخ،

شرایط و آداب مرید و مراد، شناخت ولی و چگونگی خوارق و انواع آنها۔
سلسله نقشبندیه و به خصوص شاخه مجدّیه آن نویسندگان فراوانی دارد
که آثاری مفصل و مجمل را به زبان های مختلف دنیا تألیف کرده اند۔ از میان ذخیره
ثروت مند آثار نقشبندیه مجدّیه کثیر الفوائد با این که کوتاه است، اهمیت زیادی
دارد۔

مؤلف صوفی منش کار تألیف کتاب را از راه فروتنی "جمع و ترتیب" می
نامد (ب ۶۷ الف) و امیدوار دعای خیر خوانندگان است (همان جا)، وی در
ابتدائیه کتابش طرح اثرش را هم به اختصار معرفی می کند و سه فصل کتاب را
عنوان به عنوان می شناسند (همان جا)۔

اهمیت تاریخی و ادبی کثیر الفوائد:

کثیر الفوائد در واقع کتابی است خیلی جالب که هم نوعی از تذکره های
عارفان به شمار است و هم مأخذ پر ارزش آموزه های دانشمندان دینی و صوفیه
محسوب می شود۔ از چنین کتاب هایی انتظار نمی رود که از نظر فوائد تاریخی هم
دارای اهمیت فوق العاده ای باشند۔ اما بخشی از کثیر الفوائد از این لحاظ نیز مهم و
درخور ستایش است۔

مؤلف در این اثر نفیس بعضی از مشائخ نقشبندیه را معرفی کرده و یا به شرح
برخی از رویداد های زندگی آنان پرداخته است، در این ضمن وی منابعی معتبر را
پیش نظر داشته است و چندین روایت شفاهی نیز بر مطالب آنها افزوده است۔ در
آنجا است که اهمیت تاریخی اثرش قابل درک و تقدیر است۔ به خاطر آشنایی
نزدیکی از شرح حال عارفان مزبور و شیوه تربیت آنان کثیر الفوائد ارزش والایی
دارد۔ رخداد هایی از زندگی آن صوفیه که در این کتاب آمده است، جزئیات تاریخی
آن عارفان را به ما می رساند۔ نویسنده کتاب در ضبط نکات تاریخی هم با کفایت

است و هم با دیانت-

کثیر الفوائد متن مهم عرفانی سده دوازدهم هجری قمری است که از نظر ویژگی های ادبی نیز ارزش فراوانی دارد. مهمترین ویژگی های نثر آن به شرح زیر است:

- ۱- مؤلف کتاب آثار عرفانی گذشته را با دقت و اشتیاق خوانده است و از معیار زبان و بیان آنها به خوبی آگاه است. وی می داند که کتاب های عرفانی چه اسلوبی دارد و خوانندگان گوناگون از چنچین کتابها چه انتظار دارند. بنا بر این، وی سبک نثرش را نه از تکلف و تصنع گران بار و مشکل ساختند و نه آن را به اندازه ای سلیس و ساده داشته است که شایان يك متن جدی و متین عرفانی باشد. به راحتی می توانید بگوییم که سبک کثیرالفوائد سبکی متوازن و دارای متانت است.
- ۲- با در نظر گرفتن موضوع و محتوای کتاب و نگارش آن می شود گفت که شیوه نگارش آن سه نوع دارد:
 - (الف) سبک مصنوع و عالمانه که در مقدمه و سبب تالیف و در ابواب و فصول مختلف به نظر می رسد. مثلاً در جاهایی که مؤلف از عبارات و اصطلاحات عربی استفاده می کند. در این گونه موارد عبارت کتاب يك کمی مشکل می شود
 - (ب) سبک بینا بین و ادبی که بیشتر کتاب به همین روش به نگارش درآمده و عبارات کتاب نمونه خوب نثر ادبی است. استفاده به موقع از ابیات خوب بر رنگ ادبی آن افزوده است.
 - (ج) سبک ساده و روان و به دور از هر گونه تکلف سومین شیوه

- نگارش کثیر الفوائد است که در باز گوی از رخدادهای مختلف و مکالمات و جز آن مورد استفاده قرار گرفته است.
- ۳- چون نویسنده از خانواده ای متعلق به فرارود تعلق دارد و افزون بر آن از کتاب های مهم نویسندگان فرارود استفاده نیز ما وراء النهری به خود گرفته است که خیلی جالب است.
- ۴- یکی از نکات مهم ادبی کثیر الفوائد نمونه های خوب ترجمه فارسی است که از آیات و احادیث و اقوال عربی به نثری جذاب، ساده و روان برگردانده شده است. عبارت ترجمه مهارت نویسنده را در این زمینه می رساند و برای استفاده کنندگان از این کتاب بسیار سود مند است.
- ۵- مؤلف در توضیح مسایل مختلف عرفانی ابیات زیبای شاعران عارف فارسی را به کار برده است و در نتیجه آن هم درک مطالب آسان تر شده است و هم تأثیر ادب و شعر در نثرش بیشتر شده است. مؤلفان عرفانی فارسی معمولاً از این شگرد هنری استفاده کرده اند. مؤلف کثیر الفوائد نیز در این روش خیلی موفق است. وی مانند مؤلفان دیگر عرفانی صدها بیت خوب و تغز و پر محتوا را از حفظ دارد و می تواند از آنها استادانه استفاده کند.

معرفی دست نویس کثیر الفوائد:

کتاب کثیر الفوائد اثر خواجه محمد موسی بن خواجه عیسی دهبیدی از منابع مهم سلسله نقشبندیه دهبیدی است که در سال ۱۶۲۱/۹/۱۷۴۹م در سه فصل تألیف شده است. سه نسخه آن در پاکستان موجود است که همه در سده سیزدهم هجری قمری کتابت شده است. این سه نسخه به ترتیب در خانقاه چشتیه، چشتیان،

سفینه، شماره ۱۹، ۲۰۲۱ میلادی ۱۱۳

بهاول نگر، درمکتبه چشتیه در فیصل آباد و در کتابخانه ربوه در نواحی سرگودھا نگهداری می شود۔ استاد احمد منزوی این سه نسخه را به خوبی معرفی کرده است۔ رجوع شود به:

احمد منزوی، فهرست مشترک نسخه های خطی فارسی پاکستان، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد ۱۹۸۴م، جلد ۳، ص ۱۷۸۷۔
دست نویس مورد استفاده ما در ذخیره شخصی خلیل الرحمان داوودی مرحوم قرار داشت و دانسته نیست که امروزها در کجا نگهداری می شود۔ خوش بختانه عکسی از آن در ذخیره پروفیسور محمد اقبال مجددی در کتابخانه مرکزی دانشگاه پنجاب، لاهور به شماره R.No.155B موجود است۔

اثر دیگر همین مؤلف به عنوان نواذر المعارف، به خط همین کاتب در همین جلد وجود دارد۔ نواذر المعارف از برگ ۱ تا ۶۵ و کثیر الفوائد از برگ ۶۶ تا ۱۲۴۔
این نسخه در فهرست چاپی ذخیره مجددی به اختصار معرفی شده است:

Muhammad Iqbal Mujaddidi and Hamid Ali Ansari, Catalogue of Arabic, Persian and Urdu Manuscripts, Rotographs and Microfilms etc. in the collection of Prof. Muhammad Iqbal Mujaddidi, University of the Punjab, Lahore, Pakistan. 2016, P. 258.

سبک نگارش کثیر الفوائد:

سبک نگارش کثیر الفوائد را ساده و عالمانه می شود گفت، مؤلف از نثر دقیق و پیچیده و متکلف و مصنوع دُوری جُسته است۔ به همین دلیل نثر کتابش خواندنی، قابل درک، مفید و زیبا است۔
مقدمه کوتاه کتاب و سبب تألیف آن تا حدودی به نثر مشکل فاضلانہ

نوشته شده است، اما بقیه متن چنین نیست. نوشتن مقدمه های عالمانه روش پسندیده نویسندگان ما بوده است و در اکثر کتابها نمونه های برجسته آن دیده می شود.

نثر کتاب از حیث کار برد و اژگان عربی نیز متوازن است. بسامد کلمات عربی در نثر آن زیاد نیست و آن کلمات همان است که در نثر آن دوره رواج داشت و درک آنها هیچ مشکلی نداشت.

استفاده از اصطلاحات دینی، فقهی و عرفانی نیز از ویژگی های مهم نثر کثیر الفوائد است. چون موضوع آن مسائل دینی و عرفانی است، مؤلف در استفاده از اصطلاحات رایج ناچار بوده است. چنان که در مورد اژگان عربی گفته شده است، این اصطلاحات نیز برای مردم عامه و عارفان آشنا بود و آنان منظور آنها را به خوبی می دانستند. بنا بر این درک کتاب برای مخاطبانش هیچ اشکالی نداشت و ندارد.

مؤلف گاهی برخی از عبارات عربی را به فارسی خیلی زیبا ترجمه می کند و گاهی مغز آن را به خوانندگان خود می رساند. ترجمه های وی نیز از لحاظ کیفیت ترجمه ستودنی است. اگر این ترجمه ها نبود، برای بعضی از خوانندگان استفاده از این کتاب مشکل می شد.

مؤلف عارف بیدار دل و اهل ذوق و صاحب نظر در زمینه شعر عاشقانه و عارفانه است. اثر وی نشانگر شعر دوستی وی است. وی در اثرش از ابیات دل انگیزی استفاده کرده است و آن ها را به موقع در نثرش جا داده است. ابیات گزیده وی نیز عالی است شعر عارفانی چون مولانا، عطار، حافظ، سعیدی، همام تبریزی، عراقی و عرفی شیرازی بیشتر مورد توجه وی است. این شیرین کاری بر زیبایی نثرش افزوده است و تأثیر مطالب آن دو برابر شده است.

در شرح رویدادهای عارفانه، مهارت نویسنده ما ستودنی است. وی از بهترین روایت‌گران احوال و معارف صوفیه و در بیان آنها خیلی موفق است. مکالمه‌هایی که در ذکر بعضی احوال از قلم شیوای او به یادگار مانده است، نیروی هنری وی را در نثر نویسی می‌رساند.

منابع کثیر الفوائد:

مؤلف کثیر الفوائد از منابع مهم گوناگون استفاده کرده است و افزون بر آن چندین روایت معتبر شفاهی را نیز در این کتاب گنج‌انیده است و برافاده و اهمیت اثرش افزوده است.

برخی از منابع مهم کثیر الفوائد به قرار زیر است:

۱- تاریخ امام یافعی

۲- تحریرات خواجه عبدالخالق غجدوانی

۳- رشحات عین الحیات

۴- سفر السعادت

۵- سنن ترمذی

۶- شرح مشکوٰۃ

۷- فتاوی تاتارخانیه

۸- فصل الخطاب

۹- فواتح الجمال

۱۰- مبدأ و معاد

۱۱- مُسْنَدِ اَحْمَد-

چنان که از این فهرست مختصر منابع کتاب آشکار است، مؤلف از قرآن و سنت، مجموعه‌های مهم احادیث، منابع فقهی و کتاب‌های مفید عرفانی استفاده

كرده است، وي اقتباسات بلند و طولاني آن كتابها را شامل متني خود نكرده است بلكه لُب مطالب آنها را درج كرده و نام منبع خود را با اهتمام ويژه ذكر كرده است. اين كار هوشمندانه ذكاوت و دقت نظر مؤلف را مي رساند. به همين دليل كتاب او کوتاه، موجز، مفيد و معتبر است و جايگاه آن در كتاب هاي عرفاني سده دوازدهم هجري قمری والا است.

كتاب شناسی:

- ۱- احمد كاساني، جلالی مقدم، مسعود، تهران، : دائرة المعارف بزرگ اسلامي، ۱۳۷۷ هـ ش.
- ۲- انوشه، حسن، دانشنامه ادب فارسي، جلد اول، انتشارات، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامي، تهران، ص ۸۳۸، ۱۳۸۰ هـ ش.
- ۳- رشهات عين الحياة، كاشفي، حسين بن علي، به كوشش علي اصغر معينان، چاپ اول، تهران، ۱۳۵۶ هـ ش.
- ۴- منزوي، احمد، فهرست مشترك نسخه هاي خطي فارسي پاكستان، مركز تحقيقات فارسي ايران و پاكستان اسلام آباد ۱۹۸۴ م، جلد ۳ ص ۱۷۸۷.

- ۵- Muhammad Iqbal Mujaddidi and Hamid Ali Ansari, Catalogue of Arabic, Persian and Urdu Manuscripts, Rotographs and Microfilms etc. in the collection of Prof. Muhammad Iqbal Mujaddidi, University of the Punjab, Lahore, Pakistan. 2016, P. 258.